

10 Sprengbeken en ruimtelijke ordening

Beschermen van monumenten of landschappen betekent niet dat een bestaande situatie vastgelegd wordt. Het betekent slechts dat er instrumenten worden gegeven om ongewenste ontwikkelingen te kunnen tegengaan.

Nadat in de voorgaande delen verleden en heden zijn geschetst, zetten we in dit afsluitende deel een stap naar de toekomst. We doen dat door, in de hoofdstukken 11 en 12, twee voorbeeldplannen te presenteren. In het huidige hoofdstuk leggen we een fundament onder die voorbeeldplannen. Daartoe bekijken we eerst in algemene zin hoe de stap van cultuurhistorische beschrijving en waardering naar planvorming kan worden gezet (par. 10.1). Vervolgens keren we terug naar de Veluwe en laten we zien hoe de Veluwse beken beïnvloed worden door de ruimtelijke ordening (par. 10.2). Het hoofdstuk wordt besloten met de uitgangspunten (par. 10.3) en de gebiedskeuze (par. 10.4) voor de voorbeeldplannen.

10.1 Cultuurhistorie en ruimtelijke ordening

Voor het gebruik van cultuurhistorische gegevens in de ruimtelijke ordening bestaan geen standaard oplossingen. Wel valt er systeem aan te brengen in de werkwijze en de te maken keuzen. Daarbij betreft de eerste vraag die naar de algemene strategie: behoud of ontwikkeling.

Behoud of ontwikkeling?

Bij de keuze tussen behoud en ontwikkeling is aan de ene kant de cultuurhistorische waarde van belang. Naarmate die waarde hoger is, zal over het algemeen de wens tot behoud sterker zijn. Aan de andere kant dient te worden gekeken naar de druk die op een gebied staat: de mogelijkheden om ook daadwerkelijk behoud te realiseren, is groter als de druk op het gebied geringer is (Tabel 10). Waar bijvoorbeeld concrete plannen bestaan voor woningbouw, aanleg van wegen of bedrijfsterreinen, landinrichting of natuurontwikkeling, zal het landschap sterk veranderen en zullen de losse cultuurhistorische objecten in een andere context gaan functioneren.

Tabel 10. Behoud en ontwikkeling in gebieden met hoge of lage waarden en hoge of lage druk

	Hoge waarde	Lage waarde
Hoge druk	Beleid richten op behoud, beheer en eventueel herstel (versterking). Bij de (onvermijdelijke) ontwikkelingen proberen waardevolle objecten en structuren in te passen. Cultuurhistorie gebruiken om bijvoorbeeld stadsuitbreidingen een eigen gezicht te geven.	Beleid richten op de ontwikkeling van een landschap met een hogere kwaliteit, door een combinatie van behoud (van resterende waardevolle objecten) met ontwikkeling (natuurontwikkeling, landschapsontwerp).
Lage druk	Beleid richten op behoud en beheer van waardevolle landschappen en objecten. Daarbij zoeken naar duurzaamheid door nieuwe functies. Meest kansrijke gebieden voor behoud historisch-landschappelijke waarden	

De rol van de cultuurhistorie wordt dan ook anders. Streven naar behoud van objecten in hun historische omgeving wordt vervangen door inpassing van objecten in een nieuw landschap, om dat nieuwe landschap aantrekkelijk te maken en tijdsdiepte te geven.

Wanneer de keuze valt op behoud, roept dat een aantal nieuwe vragen op:

- Hoe kunnen we behoud op lange termijn waarborgen? Anders gezegd: welke instrumenten hebben we ter beschikking om objecten of structuren veilig te stellen?
- Wat betekent dat voor het beheer van het object? Willen we het object ongewijzigd behouden of laten we ruimte voor aanpassingen? Willen we restaureren of zelfs reconstrueren? En als we die laatste mogelijkheden willen, streven we dan naar het terugbrengen van het object zoals het vroeger functioneerde (en zo ja: wanneer)?
- Hoe gaan we om met de omgeving van beschermde objecten en structuren?

Deze vragen willen we in het vervolg van deze paragraaf proberen te beantwoorden.

Instrumenten voor behoud en bescherming

De Nederlandse wetgeving voorziet nauwelijks in bescherming van cultuurlandschappen. In de praktijk bestaat een dergelijke bescherming altijd uit een complex stelsel van maatregelen, waarbij een onderscheid moet worden gemaakt tussen [1] aankoop, [2] wettelijke bescherming en [3] planologische bescherming.

De meest zekere methode om duurzaam behoud van landschappen te bereiken is *aankoop* door een organisatie, zoals Natuurmonumenten, het Geldersch Landschap of Staatsbosbeheer, die behoud en beheer als doel heeft. Over het algemeen is dit slechts voor beperkte gebieden mogelijk en ligt de prioriteit bij gebieden met een hoge natuurwaarde. De Veluwe behoort tot de weinige gebieden in Nederland waar de genoemde beheersorganisaties tot de belangrijkste grondbezitters behoren, maar ook daar ligt dat bezit grotendeels in het centrale bos- en heidegebied. De agrarische landschappen aan de rand van de Veluwe zijn over het algemeen particulier eigendom.

De belangrijkste mogelijkheid voor *wettelijke bescherming* van cultuurhistorisch waardevolle objecten en terreinen biedt de Monumentenwet. Deze wet is echter in de eerste plaats bedoeld voor gebouwen en voor archeologische vindplaatsen. Veel zaken van historisch-geografisch belang vallen in de praktijk tussen wal en schip. Een voorbeeld vormen de plaatsen van verdwenen molens. Hoewel deze molenplaatsen vaak in het terrein nog wel te herkennen zijn, is er te weinig gebouw over voor de monumentenzorg en zijn de grondsporen te jong voor de gemiddelde archeoloog.

De mogelijkheid van bescherming van historische buitenplaatsen, met inbegrip van zowel de gebouwen als de bijbehorende parkaanleg, is intussen aan de Monumentenwet toegevoegd. Voor de zaken die buiten de eigenlijke parkaanleg liggen, biedt ook dit echter weinig soelaas. Daarnaast kent de wet beschermde stads- en dorpsgezichten, die bestaan uit een groep bouwkundige monumenten samen met hun omgeving. In theorie is het mogelijk om de Cannenburg met het complete sprengstelsel aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht, maar in de praktijk wordt de grens meestal dicht langs de bouwkundige monumenten getrokken. De nieuwste editie van de Natuurbeschermingswet (1998) maakt het mogelijk voor de provincies om Beschermde Landschapsgezichten aan te wijzen, maar deze mogelijkheid is tot nu toe niet ingevuld.

Voor historische landschappen biedt wettelijke bescherming dus maar beperkte mogelijkheden. Veel belangrijker voor deze categorie is *planologische bescherming*. Hierbij kan een verder onderscheid worden gemaakt in: [1] maatregelen voor het weren van ongewenste activiteiten en [2] inpassing in plannen.

Het belangrijkste instrument binnen de Wet Ruimtelijke Ordening is het gemeentelijke

bestemmingsplan, dat de mogelijkheid biedt om de bestemming van de grond op perceelsniveau vast te leggen en daardoor ongewenste veranderingen tegen te gaan. Zeker in potentie vormt dit een uiterst krachtig instrument. Een gebied dat in het bestemmingsplan het etiket 'natuur' of 'agrarisch gebied' heeft, kan niet zomaar worden omgezet in woongebied of bedrijventerrein. Ook kunnen beperkingen worden opgelegd aan de agrarische bedrijfsvoering door bijvoorbeeld voor archeologische terreinen een verbod op egaliseren of diepploegen in het bestemmingsplan vast te leggen. Het bestemmingsplan is echter voornamelijk passief: het geeft aan wat er niet mag, maar is veel minder geschikt om een gewenste situatie te bereiken.

Gemeenten hebben een grote mate van vrijheid om hun eigen ruimtelijk beleid te maken. Wel moet dat beleid passen binnen de kaders die de provincie in het streekplan geeft. Op een zelfde wijze moet ook een streekplan weer passen binnen de ruimte die het nationale beleid biedt. Dat laatste wordt uitgewerkt in een onafzienbare reeks beleidsstukken waarvan een aantal de ruimteclaims van afzonderlijke sectoren weergeeft (de structuurschema's voor waterhuishouding, verkeer en vervoer etc.). Daarnaast zijn er de meer integrale belangenafwegingen van de nationale overheid, zoals die plaatsvinden in de Nota's over de Ruimtelijke Ordening. Deze belangrijke beleidsstukken van de rijksoverheid doorlopen de procedure van de Planologische Kernbeslissing, wat ze een vrij harde juridische status geeft.

Ook waterschappen⁵⁵⁶ beschikken over instrumenten om bepaalde ontwikkelingen tegen te gaan. Zo kunnen ze waterlopen beschermen door er een schouwplicht aan te verbinden. Via de keur beschikken waterschappen over een juridisch instrument om het beheer van beken te regelen en zonodig af te dwingen. Waterschappen zijn, als eigenaren van waterlopen en daarmee verbonden objecten, meer dan gemeenten in staat om een actief cultuurhistorisch beleid te voeren.

Dat brengt ons op de tweede manier van planologische bescherming, die van inpassing in plannen. Daarbij gaat het om de mogelijkheden om bij actieve ingrepen in de ruimtelijke orde een nieuwe functie te geven aan historische landschapselementen. Zo is het in landinrichtingsprojecten mogelijk om wegen, waterlopen en groenstructuren in het plan op te nemen. Door die wegen en waterlopen een functie te geven in de ontsluiting en het waterbeheer, is duurzaam behoud gewaarborgd. Ook in een plan voor een stadsuitbreiding kunnen wegen, eventueel met de aangrenzende bebouwing, en waterlopen worden ingepast. Landinrichting, die vanouds sterk werd gestuurd door de rijksoverheid, is de laatste jaren een provinciale taak geworden. Daarmee hebben de provincies meer invloed gekregen op de concrete uitvoering van het beleid in het landelijk gebied.

In deze laatste gevallen is behoud in hoge mate afhankelijk van de goede wil van plannenmakers. Die goede wil kan worden gestimuleerd door een gebied een bijzondere status te verlenen, bijvoorbeeld als cultuurhistorisch waardevol landschap. De mogelijkheden daarvoor zijn legio. Zo is de Veluwe in 1975 aangewezen als een van de vijf proefgebieden Nationaal Landschapspark. Nadat het Rijk in 1983 de financiering van deze gebieden, die intussen Nationaal Landschap waren gaan heten, stopzette is het beleid door de Provincie nog een aantal jaren voortgezet. Ook de beleidscategorie 'Waardevol Cultuurlandschap' (WCL), die het Rijk in het Structuurschema Groene Ruimte (1992) presenteerde, wordt grotendeels door de provincies ingevuld. De Veluwe was een van de elf gebieden die in deze

⁵⁵⁶ Waterschappen zijn publiekrechtelijke lichamen voor het beheer van waterkwantiteit en -kwaliteit, van de grote lijnen tot op het niveau van afzonderlijke sloten. Gerekend naar hun zeer concrete taken zijn waterschappen vergelijkbaar met het gemeentelijke bestuursniveau, hoewel hun werkgebied na het fusieproces van de laatste decennia de omvang van halve of hele provincies heeft gekregen. Hoewel de indeling van de waterschappen niet meer de vroegere versnippering toont, is het onderzoeksgebied ook sinds de laatste grote reorganisatie van de Gelderse waterschappen (1997) nog altijd verdeeld onder drie van deze lichamen. Het grootste deel van de Veluwe maakt deel uit van het waterschap Veluwe, waarin het oudere waterschap Oost-Veluwe opging. De Zuidelijke Velwezoom behoort tot het waterschap Rijn en IJssel, dat in 1997 ontstond uit een fusie tussen enkele Oost-Gelderse kwantiteitswaterschappen en het Zuiveringsschap Oost-Gelderland. De Gelderse Vallei en de West-Veluwe behoren tot 'Vallei en Eem', dat ontstond door een samenvoeging van eerdere waterschappen die door de Utrechts-Gelderse provinciegrens waren gescheiden.

categorie vielen. In de nieuwe reeks voorstellen voor (zes) Nationale Landschappen die begin 2001 werd gepresenteerd in de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening, kwam de Veluwe aanvankelijk niet voor, maar intussen is de Veluwe als zevende aan de lijst toegevoegd. In deze gebieden streeft de nationale overheid naar behoud en versterking van cultuurhistorische en ecologische kwaliteiten. Delen van het centrale natuurgebied, de Hoge Veluwe en de Veluwezoom, hebben daarnaast al lange tijd de status van Nationaal Park. De Nota Belvedere (1999), die oproept tot een grotere plaats van de cultuurhistorie in de inrichting van onze toekomstige leefomgeving, presenteerde een Cultuurhistorische Waardenkaart van Nederland. Tot de belangrijke gebieden, de 'Belvederegebieden', behoren twee stukken van de Veluwe: de Zuidelijke Veluwezoom en het gebied Speuld-Garderen. Op gemeentelijk niveau zijn er de landschapsbeleidsplannen, die niet de juridische status hebben van een bestemmingsplan, maar die wel richting kunnen geven aan het landschapsbeleid van gemeenten.⁵⁵⁷

Het stapelen van dergelijke aanduidingen is echter niet genoeg. Om in cultuurlandschappen werkelijk iets te bereiken moeten coalities worden gesloten met belangenorganisaties op uiteenlopende gebieden als landbouw, natuurbescherming, waterbeheer, bos en recreatie. De Veluwe vormt een kerngebied van de *Ecologische Hoofdstructuur*, die het eerst werd voorgesteld in het Natuurbeleidsplan.⁵⁵⁸ De laatste jaren wordt water steeds meer richtinggevend voor het natuurbeleid. Daarmee wordt het natuurbeleid sterker gekoppeld aan stroomgebieden en daarmee aan een regionale invalshoek. Voor de cultuurhistorie liggen hier grote kansen, zeker bij het beheer van watergebonden cultuurhistorie zoals sprengen, beken en beekdalen. In dit verband is het van groot belang dat de sprengbeken in het *Waterhuishoudingsplan Gelderland (WHP)* tot de wateren met het hoogste kwaliteitsniveau behoren.

Een probleem is nog wel de onderlinge afstemming van het beleid van verschillende overheden. Bestemmings- en waterhuishoudingsplannen worden door verschillende instanties gemaakt en zeker waar het gaat om actief beschermingsbeleid vallen nog wel eens hiaten. Om dit op te lossen zijn nadere afspraken tussen verschillende bestuursorganen nodig. Een voorbeeld van zo'n afspraak is het 'bekenprotocol' dat in het 'Voorbeeldplan Wenumse Beek' (1998) is opgesteld⁵⁵⁹ en dat is gericht op de onderlinge afstemming van de beheers- en beschermingsactiviteiten van waterschap en gemeenten. Dit protocol geeft een uitgebreid overzicht van de onderwerpen die bij de planvorming aan de orde komen en van de bestuurlijke aspecten. Onder meer wordt gepleit voor een grotere aandacht voor de cultuurhistorie. Op dit bekenprotocol komen we in de volgende hoofdstukken nog terug.

Daarnaast zou het wenselijk zijn dat de bevolking van zowel de Veluwe zelf als die van de (omringende) steden zich betrokken voelt met het buitengebied. Meer nog dan bij juridische bescherming gaat het bij planologische bescherming uiteindelijk om draagvlak bij bevolking en bestuurders.

*Behoud en beheer*⁵⁶⁰

Behoud van cultuurlandschapselementen is niet mogelijk zonder beheer. Dat beheer kunnen we verdelen in twee groepen ingrepen: onderhoud en aanpassing. Onderhoud dient om verval tegen te gaan, terwijl aanpassing een antwoord is op veranderde eisen aan een object. Verval bedreigt ieder object dat door mensen is gemaakt. Zonder onderhoud zal ieder object dat door mensen is gemaakt op den duur door de natuur worden afgebroken. Sprengkoppen en beschoeiingen (fig 60) zullen invallen, molenbeken dichtslibben, bossen en tuinen verwilderen, gebouwen instorten en

⁵⁵⁷ Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, 1975; Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1992; Ministerie van VROM, 2001, p. 165-167; De Vijfde Nota, wijzigingen PKB deel 3 t.o.v. deel 1 (november 2001)

⁵⁵⁸ Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1990.

⁵⁵⁹ Ganzevles & Van Ziel, 1998.

⁵⁶⁰ Deze paragraaf is gebaseerd op Renes et al., 1997.

dijken doorbreken. Van veel objecten zal hoogstens een archeologisch object (grondspoor) resteren. *Onderhoud* dient dergelijke ontwikkelingen tegen te gaan. Het begrip onderhoud wordt door Van Dale omschreven als: de werkzaamheden die worden uitgevoerd om een object 'in een goede staat [te] houden, door de nodige zorg voor verval, bederf of verwaarlozing [te] behoeden'.⁵⁶¹

Figuur 60. Sprengkop met beschoeiing bij Renkum. Foto J. Renes, 1983.

De keuzes die bij onderhoud moeten worden gemaakt zijn voor levende materie wezenlijk anders dan voor dode objecten. Bij dode materie is het beheer over het algemeen gericht op het vasthouden van een bepaalde toestand, door het verval zo lang mogelijk te rekken. Bij beheer van levende objecten, zoals bomen en struiken, is periodieke vervanging inherent aan het object. Natuurlijke veranderingsprocessen kunnen cyclisch zijn (seizoenen) of lineair (veroudering), maar altijd dient te worden uitgegaan van een beperkte levensduur. Zo moet de opgaande begroeiing langs een beek of laan periodiek worden vervangen.

⁵⁶¹ Van Dale, 1992.

Afhankelijk van de nagestreefde toestand en de snelheid van de veranderingsprocessen, bestaan er grote verschillen in de lengte van de onderhoudscyclus. Die kan weken (maaïen van een grasmat), maanden (maaïen van hooiland), jaren (buitenwerk van een gebouw schilderen, wilgen knotten, hakhout oogsten, groot onderhoud aan een beek), decennia (beschoeiingen vervangen, groot onderhoud aan een gebouw plegen) of zelfs meer dan een eeuw (vervangen bomen in een laan of landschapspark) duren.

Veel van die veranderingsprocessen zijn voorspelbaar, wat maakt dat ook veel onderhoud lang tevoren kan worden gepland. Daarentegen kunnen veranderende of onbekende externe invloeden voor verrassingen zorgen. Voorbeelden van het laatste zijn de grote schommelingen in de grondwaterstand op de Veluwe.

Naast de bedreigingen door verval bestaat bij functionerende objecten vaak een zekere wrijving tussen vorm en functie/gebruik. Vaak zal het verder uitoefenen van een functie leiden tot *aanpassingen*. Voorbeelden zijn watermolens die uitgroeien tot papierfabrieken. Waar in zo'n geval de historische waarden, bijvoorbeeld de resten van de oorspronkelijke molen, in de knel komen kan gezocht worden naar een compromis, waarbij de gebruiker en de beschermende instantie beiden wat water bij de wijn doen. Lukt het niet om een dergelijk compromis te vinden, omdat de gebruikseisen te ingrijpend zijn of omdat de waarde van het object te hoog is, dat kan gezocht worden naar een andere functie. Zoeken naar nieuwe functies is een van de kernproblemen bij monumentenzorg en landschapsbehoud. Soms is het mogelijk een oude functie nieuwe inhoud te geven. Zo heeft een aantal graanmolens de afgelopen decennia overleefd door meel van hoge kwaliteit voor ambachtelijke bakkers te malen.

Voor de keuze tussen behoud van de oorspronkelijke functie en het vinden van een nieuwe functie zijn geen algemene richtlijnen te geven. Wel kunnen we enige trends aangeven.

- Hoe dynamischer de activiteit, hoe sneller fricties zullen optreden met de cultuurhistorische waarden.
- Grootschalige activiteiten zijn moeilijker in te passen dan kleinschalige.
- Specialisering leidt, zowel bij een object als bij een functie, tot een afname van de flexibiliteit.

Per geval moet worden bekeken welke functie de beste mogelijkheden biedt voor behoud. Dit zoeken naar functies vraagt veel creativiteit en is afhankelijk van veel, vaak lokale, omstandigheden.

Als algemeen uitgangspunt zou kunnen dienen dat bij gelijke geschiktheid voortzetting van de oorspronkelijke functie de voorkeur verdient. Zeker voor molens, waarvan het draaiende werk door stilstand veel harder slijt dan door continu draaien, geldt dat voortzetting van de oude functie te verkiezen is boven een nieuwe functie. Moet naar een nieuwe functie worden gezocht, dan levert voor gebouwen vaak een woon- of een horecafunctie de beste oplossing. De inschikkelijkheid die geïnteresseerde bewoners opbrengen om te kunnen wonen in een gebouw dat daar van oorsprong ongeschikt voor is, valt bij economische activiteiten - met uitzondering van een horecafunctie - zelden op te brengen. Wel gaat in deze gevallen behoud van de vorm samen met een verandering van sfeer. In zeer bijzondere gevallen kan een museale functie worden overwogen. Dit maakt, althans in theorie, integraal behoud mogelijk maar maakt het geheel ook wat levenloos. Deze mogelijkheid zou moeten worden beperkt tot objecten waarvoor integraal behoud gerechtvaardigd wordt door een uitzonderlijk hoge waarde van het hele object.

Onderhoud, restauratie, reconstructie

Zelfs een op behoud gericht beheer kan leiden tot ingrijpende aanpassingen. Hierbij kunnen we gebruik maken van de begrippen: onderhoud, consolidatie, restauratie en reconstructie.⁵⁶² Daarbij is onderhoud de minst ingrijpende vorm. Onder onderhoud rekenen we ook nog reparaties: herstel van kapotte onderdelen (bijvoorbeeld een lekke goot, een gebroken draadversperring), waarbij over het algemeen

⁵⁶² Renes et al., 1997.

de oude vorm wordt aangehouden. *Consolidatie* is een ingreep die dient om een object zodanig te versterken dat (verder) verval wordt tegengegaan. De term wordt vooral gebruikt voor ruïnes. Onder *restauratie* verstaan we het herstel van de oude situatie door het ongedaan maken van verval dat door een eenmalige beschadiging of een lange periode van gebrek aan onderhoud is ontstaan. Bij restauratie wordt over het algemeen de oude vorm aangehouden en wordt tegenwoordig meestal een zo groot mogelijk deel van het originele materiaal behouden.

Voor *reconstructie* geeft Van Dale drie betekenissen, waarvan er twee hier relevant zijn: [1] (wat vernield of verminkt is) opnieuw opbouwen; [2] herstellen in de oorspronkelijke vorm, uit losse stukken of gegevens weer in elkaar zetten.

Voor de cultuurhistorische waarde is het onderscheid tussen restauratie en reconstructie van groot belang. Reconstructie is in feite nieuwbouw en heeft in daarmee weinig met cultuurhistorie te maken. Bij reconstructie van verdwenen objecten verdient dan ook over het algemeen een moderne vormgeving de voorkeur.

Daarbij moet wel worden opgemerkt dat de grens tussen restauratie en reconstructie niet altijd eenvoudig te trekken is. Ten eerste is de grens tussen beide begrippen in de loop van de tijd verschoven. Zo betekende in de 19e eeuw een restauratie vaak dat een gebouw in een vroegere toestand werd teruggebracht door het verwijderen van latere toevoegingen en soms door herbouw in oude stijl: werkzaamheden die we nu reconstructie zouden noemen.

Ten tweede is de grens in de planvorming soms moeilijk te trekken omdat pas bij nader onderzoek duidelijk wordt hoeveel oude resten nog aanwezig zijn. Een voorbeeld biedt de tuin van Het Loo, waarvoor in de jaren '70 een volledige reconstructie werd voorbereid. Tijdens de uitvoering kwamen nog zoveel resten van de oude tuin te voorschijn, dat voor delen van de aanleg bijna van restauratie kan worden gesproken. Datzelfde doet zich voor bij reconstructie van sprengbekken. Als de oude oevers (taluds, kademuren) ondergronds nog aanwezig zijn, kunnen we spreken van restauratie.

Ten derde is het onderscheid tussen restauratie en reconstructie tot op zekere hoogte ook een verschil in schaal. Restauratie betekent vrijwel altijd vernieuwing (vervanging) van onderdelen. Evenzo betekent op een hoger schaalniveau de restauratie van een nederzetting vaak vervanging of reconstructie van afzonderlijke gebouwen. Opnieuw aanleggen van een stuk beek is voor het betreffende stuk een reconstructie, maar kan voor de beek als geheel een restauratie worden genoemd.

Uitgaan van een vast referentiemoment?

Een belangrijke keuze bij het maken van beheers- en onderhoudsplannen, vooral als het gaat om ingrijpende restauraties, betreft het al of niet uitgaan van een vast referentiemoment. Zo'n referentiepunt hoeft niet te betekenen dat conservering of zelfs reconstructie van een bepaalde situatie wordt nagestreefd. Het is eerder een ijkpunt voor het beheer. Zo'n ijkpunt kan worden gevonden in het heden, in een 'oorspronkelijke' vorm of in een tijdstip in het verleden.

- Waar de *huidige situatie* als uitgangspunt wordt genomen, is het beleid erop gericht de waardevolle bestanddelen in de huidige situatie te handhaven en achteruitgang daarvan tegen te gaan. Dit uitgangspunt treffen we vooral aan bij de bescherming van het bodemarchief, maar ook bij gebouwen en landschappen die hun huidige vorm ontleen aan een langdurig groeiproces.
- In andere gevallen geldt de *oorspronkelijke vorm* (de situatie in de aanleg- of bouwperiode) als uitgangspunt. Dit is bijvoorbeeld het geval geweest bij de reconstructie van de tuin van Het Loo. Uitgaan van de oorspronkelijke situatie is alleen mogelijk bij objecten die in korte tijd tot stand gekomen zijn: bij een meer geleidelijke ontwikkeling, zoals die van de meeste sprengensystemen, kunnen we moeilijk spreken van een oorspronkelijke situatie.
- In de praktijk wordt vaak *een bepaalde historische situatie* als uitgangspunt genomen. Vergeleken met een 'oorspronkelijke' situatie is het referentiemoment hier willekeuriger gekozen. Bij de sprengensystemen zouden we bijvoorbeeld de situatie kunnen nemen op het hoogtepunt (midden 18e

eeuw) of in laatste fase waarin ze nog werden gebruikt (midden 20e eeuw). Ook de 19e eeuw, de periode vóór de grote bebossingen en vóór de grootschalige wateronttrekkingen, is een mogelijkheid.

Het is goed om te bedenken dat ook bij natuurontwikkeling vaak een vrij willekeurig referentiemoment wordt gekozen. Bij `verbeteringen' van de grondwaterstand op de Veluwe kunnen we plaatselijk teruggaan tot de situatie in de 19e eeuw (vóór de grote waterwinningen) of misschien zelfs naar de periode voorafgaande aan het graven van de sprengen, maar op verreweg de meeste plaatsen zal dat betekenen dat er in woonwijken wateroverlast zal optreden of dat landbouwgebieden rond de Veluwe onbruikbaar worden. Teruggaan tot de `oorspronkelijke' situatie, voordat de veengebieden rondom de Veluwe werden ontgonnen, is in ieder geval irreëel.

Voor de sprengenbeken gaat het in de eerste plaats om de samenhang en het functioneren van het stelsel. Een tijdstip in de eerste helft van de 20^e eeuw, toen de meeste molens al waren verdwenen maar het bekenstelsel nog vrijwel intact was, biedt misschien een bruikbare referentie voor restauraties en eventuele reconstructies. Voor de restauratie van gebouwen kan de originele situatie of de ontwikkeling die een gebouw heeft doorgemaakt (het wordingsproces) als referentie worden gekozen. Er wordt wel gesproken van `harde' (keuze voor één moment) en `zachte' (keuze voor een geleidelijke ontwikkeling) restauratie. Binnen de moderne monumentenzorg wordt over het algemeen aan het laatste de voorkeur gegeven. In de voorbeeldplannen komen deze keuzemogelijkheden terug.

Object en omgeving: contextuele, autonome of symbolische vormgeving

Waar, bijvoorbeeld bij reconstructies, een bewuste nieuwe vormgeving aan de orde is, bestaan opnieuw verschillende mogelijkheden: contextueel, autonoom of symbolisch.⁵⁶³ Bij contextuele vormgeving wordt het ontwerp zoveel mogelijk aangesloten op de aanwezige ruimtelijke context. Bij cultuurhistorisch hoog gewaardeerde situaties bestaat vaak een zekere druk vanuit de bevolking om te komen tot een vormgeving die visueel harmonieert met de historische omgeving. De resulterende `aangepaste nieuwbouw', toont soms een creatieve vertaling van oude vormen. Vaak gaat het echter om nogal saaie objecten, die als belangrijkste verdienste hun onopvallendheid hebben.

In de planvorming voor de Grift in Apeldoorn, waarbij een systeem als geheel hersteld dient te worden, kan men echter niet volstaan met een contextuele aanpak. Hier komt ook autonome (= op zich zelf staande) vormgeving aan de orde. In een dergelijke vormgeving kunnen aanpassingen van de beekloop en het profiel aanvaardbaar zijn. De omgang met cultuurhistorische waarden is bij een autonoom gericht ontwerp anders dan bij een contextuele aanpak. Overgangsvormen tussen contextuele en autonome vormgeving zijn mogelijk.

Symbolische vormgeving komt meer voor in de architectuur dan in de stedenbouw en de landschapsarchitectuur. Apeldoorn herbergt in de vorm van de gereconstrueerde formele tuin van Paleis Het Loo evenwel een bijzonder voorbeeld van symbolische vormgeving in combinatie met sprengenwater. Stromend water, dat de symbolische betekenis heeft van het leven, vormt het leidende beginsel van deze tuin (fig. 61). De symboliek komt ook tot uitdrukking in de beelden van de stroomgoden Rijn en IJssel (fig. 62).⁵⁶⁴ Deze rivieren begrenzen de Veluwe aan de zuid- en oostzijde. Het rad waarop de stroomgodin IJssel leunt, lijkt zelfs een bovenslagrad van een watermolen.

⁵⁶³ De Poel & Hoeffnagel, 1991.

⁵⁶⁴ Van der Wyck, 1977.

Figuur 61. Een voorbeeld van symbolische vormgeving toont de gerestaureerde fontein in het park van paleis Het Loo. Het ontwerp is geïnspireerd door de vorm van een sprengkop. De fontein werd oorspronkelijk gevoed met water uit de Oude Sprengen.

Figuur 62. Beeld van de stroomgodin IJssel in de geometrische tuin bij paleis Het Loo in Apeldoorn. Het (molen?)rad aan de achterzijde vormt wellicht een symbolische verwijzing naar de grote betekenis van de watermolens op de oostelijke flank van de Veluwe in de 17e eeuw. Er kan nog een derde symbolische vergelijking worden gemaakt. In Apeldoorn kan men in symbolische zin onderscheid maken tussen de sprengbekenstelsel van stadhouderlijke/koninklijke allure (de Koningsbeek, die overigens wel een ambachtelijke oorsprong heeft) en de uitgebreide ambachtelijk/industriële sprengstelsels (de Grift met de vele toevoerende beken, die de historische basis van het huidige Apeldoorn vormen).

Of een contextuele, autonome of symbolische vormgeving wordt voorgestaan, houdt zowel verband met de bestaande waarden als met de gewenste ontwikkelingen, en hiermee zijn we weer terug op de keuze aan het begin van dit hoofdstuk. Vanuit de cultuurhistorie kan als doel worden geformuleerd dat in waardevolle gebieden de nadruk ligt op behoud van de bestaande waarden en op een meer contextuele aanpak ('inpassing'), terwijl in de gebieden die weinig waarden (meer) hebben de nadruk beter kan worden gelegd op het creëren van nieuwe kwaliteiten. Uitgangspunt zou moeten zijn dat iedereen in de eigen omgeving kan beschikken over een interessant en aantrekkelijk landschap: voor het landschapsbeleid mogen geen witte gebieden bestaan.

10.2 Ruimtegebruikers op de Veluwe

Conflicten en mogelijkheden

De druk op de Veluwe is groot, maar ook de tegenkrachten die het gebied proberen te beschermen, zijn sterk. Daarbij bestaat een duidelijk verschil tussen de bossen en heidevelden van de Veluwe enerzijds en de landbouwgebieden van de randen van de Veluwe anderzijds. De bossen en heidevelden worden stringent beschermd tegen ontginning en bebouwing. Dat maakt dat de meeste nieuwe activiteiten ten koste gaan van landbouwgrond.

De belangrijkste vormen van ruimtegebruik in het sprengenlandschap zijn landbouw, bos, natuurbehoud en -ontwikkeling, waterwinning, bebouwing en recreatie. Elk van deze activiteiten heeft een eigen dynamiek. Ontwikkelingen kunnen de cultuurhistorische waarden van het sprengenlandschap bedreigen, maar kunnen ook juist mogelijkheden bieden voor een duurzame instandhouding van deze waarden.

De *landbouw* is onmisbaar als beheerder van grote delen van het cultuurlandschap. Wel is de landbouw in de loop van de tijd intensiever geworden en daardoor moeilijker te verenigen met andere functies. De ontwikkeling in de landbouw, in veel gebieden nog versterkt door landinrichtingsprojecten, ging in het verleden in de richting van monofunctionele landschappen, waarin de landbouw alle andere activiteiten verdrong. De landbouw is de afgelopen decennia steeds moeilijker in staat gebleken om historische cultuurlandschappen zodanig te beheren dat de kwaliteit van het landschap in stand bleef. Aan de andere kant is beheer van dergelijke landschappen zonder enige vorm van agrarisch gebruik ook niet mogelijk.

Het is een illusie te menen dat verdergaande schaalvergroting in gebieden als de Veluweranden kan leiden tot een landbouw die op de wereldmarkt kan concurreren. In gebieden onder hoge verstedelijkingsdruk bestaat juist de interessante paradox dat land dat optimaal landbouwkundig is ingericht, als eerste onder de nieuwbouw zal verdwijnen. Alleen gebieden met grote landschappelijke en ecologische kwaliteiten kunnen bogen op voldoende steun van (in meerderheid stedelijke) bevolking en beleidsmakers. Als de landbouw op de randen van de Veluwe wordt vermalen tussen de groeiende ruimteclaims voor natuurontwikkeling en verstedelijking, heeft dat grote gevolgen voor de sprengengebieden, die immers voor het grootste deel van hun loop door agrarische landschappen zijn aangelegd.

Om te overleven in gebieden als dit zal de landbouw kwaliteit moeten leveren, zowel in producten als in landschap. Daartoe zal de sector samen met andere belanghebbenden moeten werken aan verweving met andere functies, zoals natuur en recreatie. De hernieuwde status van Nationaal Landschap kan voor de benodigde gesprekken een impuls zijn. De landinrichtingsprojecten die op dit moment op de Veluwe worden voorbereid, zoals de herinrichting in het sprengenlandschap bij Epe-Vaassen, zullen zich vooral moeten richten op het wegnemen van conflicten en daarmee tot het scheppen van betere mogelijkheden voor multifunctioneel landgebruik.

De groei van woon- en bedrijfs*bebouwing* is de afgelopen decennia vooral ten koste gegaan van de agrarische cultuurlandschappen. In de loop van de jaren zijn hele stukken van het sprengenlandschap hierdoor verdwenen. Recent is ook hierin een kentering gekomen. De groeiende belangstelling voor de sprengbeken heeft, naast de wateroverlast in sommige woonwijken, intussen geleid tot plannen om sprengbeken binnen het stedelijk gebied te herstellen. In de meeste nieuwbouwplannen van de komende jaren kunnen sprengbeken als structurerende elementen worden ingepast. Daarbij verdient het wel aanbeveling om de vormgeving rustig en bescheiden te houden. Het landschap van de sprengbeken is subtiel en informeel, en verdraagt zich slecht met boulevard-achtige vormgeving en 'wonen aan het water'.

Alleen samen met de dalen waar veel van de beken in liggen, krijgt het geheel een voldoende omvang om structuur te kunnen geven aan een stadswijk. In toekomstige grote nieuwbouwprojecten zouden er dan ook naar kunnen worden gestreefd om complete dalen vrij te houden van bebouwing. De beken worden dan de ruggengraat van ecologische verbindingen door bedrijventerreinen en van groene recreatiegebieden die ver in de woonwijken doordringen.

Bos is een van de minst dynamische ruimtegebruikers. De sprengen in bosgebieden zijn over het algemeen goed bewaard gebleven. Wel vormen de naaldbossen mogelijk een indirecte bedreiging, omdat ze de verdroging van het Veluwegebied hebben versterkt. De langzame omvorming tot gemengd bos zou tot een vermindering van die verdroging moeten leiden. Overwogen zou kunnen worden om rond sprengen die nu in het bos liggen, te streven naar een meer open landschap. De bovenlopen van de sprengen zouden hierdoor meer in hun oorspronkelijke omgeving komen te liggen.

Waterwinning is al decennia lang een belangrijke oorzaak van verdroging, waardoor een aantal sprengen is drooggevallen. De laatste jaren wordt de waterwinning op veel plaatsen verminderd om de grondwaterstand te herstellen. De behoefte om water in het Veluwemassief vast te houden maakt ook, dat soms met argusogen wordt gekeken naar de waterafvoer door de sprengbeken. Er zijn wel ideeën geopperd om, ter vergroting van de watervoorraad op de Veluwe, sprengbeken te dempen en zoveel mogelijk aan te sluiten bij de 'oorspronkelijke' waterhuishoudkundige situatie. Deze gedachten geven blijk van een erg eenzijdige visie, die voorbijgaat aan de cultuurhistorische, landschappelijke en ecologische betekenis die de sprengbeken hebben. Daarnaast zijn nog twee zaken in deze discussie relevant. Ten eerste moet het effect van de sprengen op de grondwaterstand niet worden overschat. Hoewel het plaatselijk om forse waterhoeveelheden kan gaan, hebben over de Veluwe als geheel de huidige (drink)waterwinning en de ontwatering van de omgeving een veel groter effect dan de sprengbeken. Ten tweede kunnen we wijzen op de onverwachte effecten van niet-voorzien stijgende grondwaterstanden in bebouwd gebied.

Mocht de wens bestaan om de waterafvoer door sprengen te verminderen, dan bestaan daarvoor ook andere mogelijkheden, zoals het ondieper maken van de waterloop of het plaatsen van dammen of stuwen. Dergelijke ingrepen houden de sprengbeek herkenbaar en zijn bovendien omkeerbaar.

Aan de andere kant kunnen sprengbeken juist ook water voor allerlei doeleinden leveren. Een deel van het water van het sprengstelsel van Epe, de Klaarbeek, wordt sinds 1999 gebruikt voor de drinkwaterwinning. Benedenstreams wordt water opgevangen, dat vandaar naar een drinkwaterwinningsgebied wordt gepompt waar het in de bodem kan infiltreren.⁵⁶⁵ Het nadelige effect van de grondwaterwinning wordt hierdoor gecompenseerd. Een dergelijke vorm van drinkwaterwinning kan een deel van de grondwaterwinning vervangen maar kan ook, gezien het vrij beperkte aanbod en de grote vraag naar water, al snel ten koste gaan van andere (ecologische, cultuurhistorische en landschappelijke) kwaliteiten.

Massale *recreatie* kan schade toebrengen aan kwetsbare landschapselementen. Een spreng is

⁵⁶⁵ Aalbers, 1999.

bijvoorbeeld niet bestand tegen crossfietsen. Aan de andere kant vergroot recreatie het maatschappelijk draagvlak voor landschapsbehoud. In veel plannen voor het sprengenlandschap is een plaats ingeruimd voor extensieve vormen van recreatie, zoals wandelen en fietsen, die de belangstelling voor dit landschap levend houden zonder schade aan te richten. Overigens liepen vroeger langs grote delen van de beken geen paden. We bevelen dan ook niet aan om alle beken voorwandelaars en fietsers te ontsluiten.

Natuurontwikkeling is een relatief nieuwe concurrent om de ruimte.⁵⁶⁶ Natuurontwikkeling omvat aan de ene kant kleinschalige projecten, waarin beheerders vanuit een grote gebiedskennis proberen de natuurwaarde van hun terreinen te verhogen. Deze activiteiten sluiten vaak goed aan bij de doelstellingen van het landschapsbehoud. Waardevolle cultuurlandschappen hebben aanzienlijk meer toekomst als de cultuurhistorische waarde samengaat met een hoge natuurwaarde.

Aan de andere kant zijn er natuurontwikkelingsplannen die erop gericht zijn de invloed van de mens zoveel mogelijk uit te wissen en een vrijwel natuurlijke situatie te creëren. Deze, vaak grootschalige, vorm van natuurontwikkeling levert regelmatig conflicten op met de belangen van het historische cultuurlandschap. We zien in dit verband twee mogelijke problemen:

- Bij de plannen om de Veluwe tot één aaneengesloten natuurgebied te ontwikkelen,⁵⁶⁷ bestaat het gevaar dat het beheer van de bovenlopen van de beken, die vaak binnen het natuurgebied liggen, los komt te staan van het beheer van midden- en benedenloop, die in het agrarische of stedelijke gebied liggen. In dit geval is het belangrijk wáár de grens tussen het 'landschap van de ongemoeide nieuwe natuur' en het historische cultuurlandschap komt te liggen.
- Bij afzonderlijke sprengbeken kan een conflict ontstaan door plannen om beken een meer 'natuurlijke' loop te geven, wat meestal het *aanleggen van meanders* en het vervangen van watervallen door *cascades* inhoudt. Gegraven (sprengen)beken worden door een dergelijke ingreep moeilijk herkenbaar, maar het is goed om te bedenken dat ook niet alle natuurlijke beken actief meanderden. Kleine beken als de Egelbeek hadden van oorsprong wel een bochtige loop, omdat het water de laagste plekken en makkelijkste doorgangen opzocht, maar hebben nooit actieve meanders gehad. Het 'opnieuw' laten meanderen van beken kan alleen in overweging worden genomen voor die beken of beekgedeelten die in het verleden ook werkelijk gemeanderd hebben. Voor die waterlopen dient men aan te sluiten op het patroon dat de beek er zelf heeft gevormd. Voorkomen dient te worden dat er meandervormen worden geïntroduceerd die te veel 'vormwil' vertonen en die eigenlijk bij andere beektypen behoren. Wanneer de natuurlijkheid van de meer natuurlijke beken op zorgvuldige wijze en geleidelijk wordt versterkt kan dat tot een aantrekkelijk contrast leiden met de gegraven en opgeleide sprengbeken.

10.3 Uitgangspunten voor de voorbeeldplannen

Het grote aantal beleidsstukken roept de vraag op of het zin heeft om nog nieuwe ideeën toe te voegen. Toch menen we er goed aan te doen aan het eind van dit boek een paar voorbeeldplannen te presenteren. De rechtvaardiging ligt in de samenhang met de rest van het boek, waarin beschrijvingen van verleden en heden bedoeld zijn om de toekomst mee vorm te geven.

De hierna gepresenteerde voorbeeldplannen zijn vooral denklijnen. Ze zijn gericht op idee- en visievorming en - het zij met nadruk vermeld - niet op uitvoering. De voorbeeldplannen wijken op drie punten van de meeste andere plannen af. In de *eerste* plaats is de cultuurhistorie het uitgangspunt. De plannen worden gekoppeld aan de waardering (hoofdstuk 9). We presenteren geen nieuwe integrale plannen, maar laten zien hoe een cultuurhistorisch uitgangspunt kan leiden tot andere inzichten en

⁵⁶⁶ Natuurontwikkeling verschilt van natuurbeheer, doordat de laatste een voortdurende bemoeienis door de mens impliceert. Bij natuurontwikkeling worden alleen in het beginstadium voorwaarden gecreëerd (Lenders et al., 1997, p. 12, naar V. Westhoff).

⁵⁶⁷ Zie bijvoorbeeld Ritsema, 1999.

keuzen. Hierbij kan worden opgemerkt, dat de aandacht voor cultuurhistorie in de plannen voor sprengbekken jarenlang is achtergebleven bij die voor ecologie, integraal waterbeheer en recreatie. Pas de laatste jaren is de aandacht voor cultuurhistorie in hoog tempo gegroeid.

In de *tweede* plaats behandelen we de sprengstelsels in hun geheel als samenhangende eenheden. Waar voor een stelsel een nadruk op de cultuurhistorische waarde wordt gelegd, geldt dit voor het hele stelsel, van bron tot monding. In dit uitgangspunt wijken we af van bijvoorbeeld het plan van Veen⁵⁶⁸, waarin voor de benedenloop van het Vaassense sprengstelsel natuurontwikkeling wordt voorgesteld, maar het bekenstelsel van Vaassen verder grotendeels buiten beschouwing blijft.

In de *derde* plaats bekijken we elk bekenstelsel in het perspectief van het Veluwse sprenglandschap als geheel. Lokale plannen worden daarmee in een ruimer regionaal kader geplaatst.

De voorbeeldplannen zijn zo opgezet, dat de werkwijze en de ontwikkelde denklijnen ook voor andere beeksystemen op de flanken van de Veluwe kunnen worden toegepast.

Omdat het planningsproces centraal staat, leek het ons niet nodig de plannen uit te werken tot op het niveau van de uitvoering

Planningsniveaus

Voor de planvorming zijn vier niveaus van belang:

- [1] *de landelijke en provinciale context.* Hierbij gaat het om het beleid van nationale en provinciale overheden. Op die niveaus is steeds gewezen op het grote belang van de Veluwe als het grootste bosgebied en als een van de belangrijkste recreatiegebieden van ons land. Zo maakt de Veluwe deel uit van de Ecologische Hoofdstructuur en is het gebied onlangs, in de Regeringsbeslissing over de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening (2001) opnieuw geïntroduceerd als Nationaal Landschap.
- [2] *de Veluwe als geheel.* Op het niveau van de Veluwe gaat het ook om de verschillen binnen dit gebied, zoals die in de voorgaande hoofdstukken zijn uitgewerkt. Zo bleek elk van de flanken van de Veluwe eigen kenmerken te hebben.
- [3] *het bekenstelsel.* Het niveau van de afzonderlijke bekenstelsels is van uitzonderlijk groot belang. Zowel om cultuurhistorische redenen als om redenen van ecologie en waterbeheer is het zeer belangrijk om waterlopen of stelsels van waterlopen in hun geheel - vanaf de oorsprong tot aan de monding - in beschouwing te nemen.
- [4] *het beektraject of de plek.* Het laagste niveau, dat van afzonderlijke plekken en stukken beek, komt hier uitsluitend aan de orde binnen de ruimere context van het bekenstelsel als geheel.

De planning op de hogere niveaus is in hoge mate op de ontwikkeling van gebieden gericht, die op de lagere niveaus meer op de elementen. In de voorbeeldplannen staan de tweede en derde niveaus centraal, terwijl het vierde niveau de bouwstenen levert. De beide voorbeeldplannen vormen een schakel tussen het regionale en het lokale planningsniveau en daarmee een kader voor lokale ingrepen.

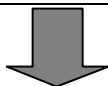
Werkwijze

Met de beide voorbeeldplannen willen we laten zien hoe een cultuurhistorisch uitgangspunt, ondersteund door de gegevens die in dit boek zijn verzameld, een rol kan spelen in de afwegingen die in lokale situaties worden gemaakt. We doen dat door systematisch te kijken naar de methode en de stappen die kunnen worden doorlopen. De voorbeeldplannen willen ideeën aanreiken voor het omgaan met cultuurhistorische en landschappelijke waarden en staan van de officiële plannen zoals die vooral door gemeenten en waterschappen zijn ontwikkeld. De werkwijze is schematisch in fig. 63 weergegeven.

⁵⁶⁸ Veen, 1996.

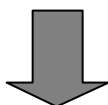
A Inventarisatie en waardering

- 1 Inventarisatie
(het sprengenlandschap van de Veluwe)
- 2 Waardering
(de cultuurhistorische waarden van het sprengenlandschap)

B Thematisch opgezette voorbeeldplannen

- 3 Keuze van twee voorbeeldplannen
(in het landelijk en het stedelijk gebied)
- 4 Bepalen van het kader van de ruimtelijke ordening
(sprengengebieden en ruimtelijke ordening)
- 5 Aandacht voor de samenhang op drie planningsniveaus
(regionaal, sub-regionaal en lokaal)
- 6 Omgaan met cultuurhistorische waarden
- 7 Zonering
(indeling in zones op cultuurhistorische overwegingen)
- 8 Uiteenzetting over de thematische voorbeeldplannen
(rekening houdend met de officiële planvormen van de provincie, het waterschap en de gemeenten)
- 9 Voorbeeldplannen
(thematische opzet, typering van de beoogde vormgeving, versterken van de ruimtelijke samenhang, gewenste ontwikkelingsrichting per zone, accentueren van cultuurhistorisch waardevolle ensembles; opzet van de voorbeeldplannen parallel laten verlopen met die van de officiële plannen en planvorming: 'flankerende planvorming')

C Toepassing

- 10 Voor de cultuurhistorische kwaliteiten aansluiten op het bekenprotocol
(samenwerkingsovereenkomst tussen de gemeenten en de waterschappen over behoud, beheer en ontwikkeling van de sprengen en beken op de Veluwe)
- 11 Leveren van bijdragen over de cultuurhistorie en de cultuurhistorische waarden aan de officiële planvorming

Figuur 63. Werkwijze voor het opstellen van de thematisch opgezette voorbeeldplannen

10.4 Gebiedskeuze voor de voorbeeldplannen

Voorbeeldplannen in het landelijk en in het stedelijk gebied

Van de voorbeeldplannen ligt er één in landelijk en één in stedelijk gebied. De reden hiervoor is niet de historische ontwikkeling - vrijwel alle sprengstelsels zijn in een rurale omgeving ontstaan - maar de huidige planologische problematiek. Voor het huidige en toekomstige beheer maakt de ligging in een stedelijk of landelijk gebied veel uit.

Voor het stedelijke voorbeeldplan bestonden slechts twee mogelijkheden: Apeldoorn en Arnhem. Het eerste is gekozen, vooral omdat Apeldoorn in veel sterkere mate dan Arnhem is bepaald door de sprengen en de daaraan gekoppelde industrie.

Voor het landelijke voorbeeldplan is gezocht naar een gebied dat het landschap van de sprengbeken zo compleet mogelijk vertegenwoordigt en dat representatief is voor de huidige problematiek. Dat laatste maakt dat stelsels waarvan grote stukken in een natuurgebied liggen (zoals de Hierdensche Beek) of deel uitmaken van een historische buitenplaats (Het Loo, Rosendael, Hoekelum) niet in aanmerking komen. Het gebied van het (zeer complexe en complete) stelsel van de Vaassense sprengbeken en de Egelbeek omvat zowel bos en natuurgebied als buitenplaatsen, bebouwde kom en landbouwgebied en voldoet aan beide voorwaarden.

Beide voorbeelden liggen in het gebied tussen Heerde en Apeldoorn, dat in veel opzichten het kerngebied van het sprenglandschap vormt. Het is het gebied waar de meest complexe stelsels liggen en waar bijna alle aspecten van het sprenglandschap voorkomen. Bovendien is er in planologisch opzicht veel aan de hand. De laatste jaren is gewerkt aan een groot aantal plannen, waaronder die voor de landinrichting Epe-Vaassen, voor beekherstel in Apeldoorn en voor een aantal grotere en kleinere natuurontwikkelingsprojecten. Voor die plannen is het nodige onderzoek verricht.⁵⁶⁹

Elk van de beide plannen belicht een ander deel van de problematiek (tabel 11). Het verschil tussen een landelijke en een stedelijke omgeving heeft bijvoorbeeld gevolgen voor zowel de huidige ruimtelijke problemen als de toekomstige mogelijkheden. Dat blijkt vooral in de hoofddoelstelling (zie tabel 11). In Vaassen kunnen we spreken van een spreng*landschap*, dat bestaat uit sprengen, beken en daaraan gekoppelde elementen in samenhang met het omringende landschap. In het bebouwde gebied van Apeldoorn ontbreekt de historische relatie met het omringende landschap en spreken we vooral over het sprengbeken*stelsel*. Beide voorbeeldgebieden bevatten overigens stukken die van de algemene lijn afwijken. Binnen het voorbeeldgebied Apeldoorn ligt het landelijke Ugchelen, waarin de landschappelijke samenhang nog wel aanwezig is. In de dorpskom van Vaassen, binnen het gelijknamige voorbeeldgebied, zijn de beken daarentegen grotendeels verdwenen.

De beide plannen vullen elkaar aan. Samen bieden ze een goed inzicht in de planologische problemen van het sprenglandschap.

⁵⁶⁹ Onder andere Veen, 1996.

Tabel 11. Verschillen tussen de beide voorbeeldplannen

	Voorbeeldplan Vaassen	Voorbeeldplan Apeldoorn
Huidige waarde bekenstelsel	Gaaf stelsel in goed herkenbaar historisch cultuurlandschap	Deels versnipperde stelsels in sterk veranderde omgeving
Centraal thema	<i>Sprengenlandschap</i> (sprengen, beken en daaraan gekoppelde elementen in samenhang met het omringende landschap)	<i>Sprengenkomenstelsel</i> (sprengen, beken en daaraan gekoppelde elementen in onderlinge samenhang, maar slechts in beperkte mate in samenhang met het omringende landschap)
Hoofddoelstelling voorbeeldplan: cultuurhistorie	Behoud en beheer van sprengenlandschap	Versterken samenhangen
Subdoelstelling recreatie	Kleinschalige recreatie: wandelen, fietsen (toerisme)	Richten op stedelijke bevolking
Subdoelstelling stedelijk woonmilieu	Minder belangrijk	Zeer belangrijk
Subdoelstelling waterhuishouding	Belangrijk	Minder belangrijk
Subdoelstelling natuur	Vooral van belang voor de Egelbeek	Van beperkt belang (plaatselijk belangrijk)